

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

Duurzaamheid bestaat niet

Problemen als de stijging van de zeespiegel en het broeikas-effect zijn 'maakbaarheidsconstructies': 'wij gaan de CO₂-uitstoot reduceren' of 'wij gaan een duurzame aarde creëren'. Het zijn doelen die over het algemeen te groot zijn om veel eigenaarschap te creëren. In plaats van aan de oplossing van een abstract duurzaamheidsvraagstuk te werken, kunnen we beter het probleem zo klein mogelijk proberen te maken. Waar mensen niet of nauwelijks verantwoordelijk kunnen zijn voor een duurzame economie of voor het verkleinen van het broeikas-effect, kunnen zij dat wel zijn voor de wijze waarop zij omgaan met medemensen, dieren, planten en dingen.

door Jan Hoogland

De auteur is lector Samenlevingsvraagstukken aan de Gereformeerde Hogeschool in Zwolle en bijzonder hoogleraar christelijke filosofie aan de Universiteit Twente.

OP HET CHRISTELIJK-SOCIAAL CONGRES, in de zomer van 2011, over 'duurzaamheid' voerde minister Verhagen het woord. Hij noemde het onderwerp milieu als een door de linkse partijen geكاapt onderwerp. Maar het milieubeleid van links is niet realistisch gebleken. Het huidige kabinet was volgens hem veel realistischer met milieu en duurzaamheid bezig.

Met zijn verhaal gaf Verhagen een knap staaltje *reframing* af. Over rentmeesterschap en duurzaamheid wilde hij wel spreken, maar dan niet vanuit het ideologische kader van links en het milieuactivisme. Wel gaf hij toe dat linkse mensen er in belangrijke mate aan hebben bijgedragen dat milieu een thema geworden is, maar tot veel meer dan symboolpolitiek zou het tot op heden niet geleid hebben. Verhagen daarentegen wil af van dure subsidieregelingen voor maatregelen die in de markt niet werken. Hij bepleitte het zoeken naar creatieve oplossingen die geen subsidie vergen en zelfstandig staande blijven in de markt. Anders gezegd: zoeken naar duurzame oplossingen die de concurrentie aankun-

nen met de huidige, economisch gezien minder duurzame alternatieven.

Natuurlijk heeft Verhagen hier 'een punt'. Lange tijd was milieu iets van idealisten met geitenwollen sokken, nu is het een hot item. Vormden milieu en bedrijfsleven vroeger een tegenstelling, tegenwoordig zijn het dikwijls juist de ondernemers en bedrijven die zich druk maken over het milieu. Milieu is inmiddels dan ook big business geworden. Maar met het feit dat milieu en duurzaamheid steeds *hotter* geworden zijn in bestuur, beleid en het bedrijfsleven, nam het maatschappelijke draagvlak er alweer voor af. Mensen zien andere maatschappelijke problemen als urgenter en zijn maar beperkt bereid te offeren voor het milieu.

Dat neemt niet weg dat er juist de laatste jaren grote investeringen in milieu en duurzaamheid worden gedaan. Denk bijvoorbeeld aan het prestigieuze plan voor een Ecologische Hoofdstructuur. Volgens de voorstanders is dit plan enorm belangrijk voor het natuurbehoud in Nederland. Maar hoe staat het met het draagvlak bij de bevolking? Is er sprake van grote betrokkenheid? Toen staatssecretaris Bleker besloot ingrijpend te bezuinigen op het project, kwamen er veel protesten van milieubeschermingsorganisaties, maar was er van massaal verzet van de burgers geen sprake.

Dit roept de vraag op wie er uiteindelijk 'eigenaar' is van dergelijke, grootschalige projecten. Gaat het hier om een essentiële bijdrage aan het natuurbehoud in Nederland, of om symboolpolitiek, die in tijden van economische teruggang al gauw kind van de rekening wordt, omdat slechts weinig burgers er echt affiniteit mee hebben?

Verhagen wil naar een realistisch beleid dat bestaat uit even goedkope als doelmatige maatregelen. Maatregelen die in de context van onze markteconomie zonder langdurige steun van de overheid staande moeten kunnen blijven. In zijn verhaal in Doorn gaf hij als voorbeeld zijn Green Deal en de Stimulering Duurzame Energie Plus, waarmee alleen de goedkoopste vormen van duurzame energie worden gestimuleerd: 'We zetten dan onze middelen op de meest efficiënte wijze in voor duurzame energie. We halen dan het meest uit elke euro. Hiermee zetten we ook forse stappen naar het doel van 14 procent duurzame energie in 2020.'¹ Een nieuwe nonsensbenadering die inzet op duurzaamheid die ook economisch (qua marktwerking) duurzaam is. Dus geen wensdenken meer, maar een nuchter en haalbaar milieu- en duurzaamheidsbeleid.

ONTIDEOLOGISERING

Opvallend is dat ontideologisering ook wordt bepleit vanuit heel andere hoek. Kortgeleden verscheen het boek *De ceder en de saxofoon* van Christiaan Hogenhuis.² Als een van de belemmeringen om echt verder te komen

op de weg naar een beter milieu en een duurzamer beheer van de aarde noemt de kfttekst ‘een tamelijke ideologische benadering van economie, welvaart en groei [...], zowel pro als contra’. Ook Hogenhuis bepleit een ontideologisering van het debat. Deze ‘ontideologisering’ zou ertoe moeten leiden dat er beter wordt gekeken naar wat nu precies het probleem is en wat werkzame oplossingen zijn.

Het boek van Hogenhuis cirkelt rond een lastige paradox: opkomen voor een duurzame wereld vraagt om een lange adem én om improvisatietalent. Lange adem omdat er ingrijpende veranderingen nodig zijn die niet zomaar gerealiseerd kunnen worden. Improvisatietalent omdat de samenleving waarin die veranderingen voltrokken moeten worden ingrijpend is veranderd. Mensen moeten overtuigd, coalities gesmeed en veel partijen op één lijn gebracht worden om duurzame verandering tot stand te brengen. Het lijkt niet gemakkelijk deze twee polen met elkaar te verbinden. Tegelijk is het onvermijdelijk omdat er van centrale planning en regie in onze tijd eigenlijk geen sprake meer kan zijn.

Hogenhuis maakt inzichtelijk dat er al heel veel goede initiatieven zijn. Hij citeert de lieddichter Huub Oosterhuis: ‘Het is al begonnen! Merk je het niet?’, om er de waarschuwing ‘mis de boot niet’ aan toe te voegen. Het begin is er al, maar het komt er nu op aan de trein in beweging te krijgen.

MAAKBAARHEID

Als ik tegen de achtergrond van deze twee bijdragen als relatieve buitenstaander – want het is niet mijn vakgebied – naar de discussie over duurzaamheid kijk, dan moet ik steeds denken aan een zin die mij uit het boek *De erfenis van de utopie* van Hans Achterhuis is bijgebleven. In het citaat gaat het over schaarste, maar volgens mij kun je daar moeiteloos het duurzaamheidsvraagstuk voor invullen: ‘Schaarste is [...] de wijze waarop het menselijk tekort vanuit het licht van de maakbaarheid verschijnt.’³ Als we het over duurzaamheid hebben, dan is dat vaak tegen de achtergrond van de basisovertuiging dat de manier waarop wij leven ‘onduurzaam’ is en dat het van groot belang is naar een duurzame samenleving te streven. Waarmee de suggestie wordt gewekt dat wij de samenleving duurzaam kunnen maken als een resultaat van onze handelingen en beslissingen.

‘Maakbaarheid’ is in het genoemde boek van Achterhuis een van de tien familiegelekenissen van het utopische denken. Dit denken is kenmerkend voor de moderniteit en komt volgens Achterhuis op als antwoord op de met de moderniteit meegekomen angst en onzekerheid, die steeds minder religieus geduid (kunnen) worden.

Ook het duurzaamheidsdenken heeft in bepaalde opzichten utopische trekken. Als je het onderscheid dat Achterhuis maakt tussen technische

en sociale utopieën toepast op het denken over duurzaamheid, dan kun je beide vormen aantreffen. De maakbaarheid in technische utopieën is vooral van een technisch instrumenteel karakter. Met betrekking tot duur-

*Het duurzaamheidsdenken
heeft utopische trekken*

zaamheid betekent dat dat het als een technisch oplosbaar vraagstuk wordt opgevat. In mijn ogen is cradle-to-cradle daar een voorbeeld van: door productieprocessen zo in te richten dat alle afval en verspilling feitelijk voedsel is voor een

volgende keten, is het duurzaamheidsvraagstuk technisch opgelost. Kenmerkend voor dergelijke technische utopieën is vaak hun ongefundeerd optimistische karakter. Het op het Christelijk-Sociaal Congres door Verhagen uitgesproken verhaal straalt iets van dit optimisme uit.

De ecologische utopieën van milieuactivisten hebben daarentegen vaak een meer sociaal-utopisch karakter. Kenmerkend voor sociale utopieën is dat zij de maakbaarheid vooral zoeken in de maakbaarheid van de sociale verhoudingen en de inrichting van de samenleving. Bovendien zijn sociale utopieën vaak behoorlijk kritisch tegenover een technisch of technocratisch perspectief. Cru gezegd: geitenwollensokkenfiguren hebben het over het algemeen niet zo op techniek en technische oplossingen. Sterker nog: vaak worden de technisch-instrumentele oplossingen door sociaal-utopisten afgewezen of zelfs als oorzaak van nog ernstiger milieuproblemen geïdentificeerd.

Dit maakbaarheidsperspectief is opvallend aanwezig in tal van benaderingen van het duurzaamheidsvraagstuk. Het menselijk tekort dat in een niet duurzaam geachte samenleving tot uitdrukking komt, wordt als oplosbaar voorgesteld. Wij gaan een ideale, duurzame en rechtvaardige samenleving tegemoet.

Tegelijk moet je vaststellen dat er weliswaar veel mensen zijn die milieubewust willen leven, maar dat de grenzen om daar werkelijk voor te offeren betrekkelijk snel bereikt zijn. Neem bijvoorbeeld het vieren van vakantie. Zonder twijfel is dit een van de meest milieubelastende activiteiten van in welvaart levende burgers. Sterker nog, het lijkt wel een van de primaire levensbehoeften te zijn geworden. Desgevraagd lijken maar heel weinig burgers bereid op grond van milieu- en duurzaamheidsoverwegingen andere keuzes te maken met betrekking tot de invulling van hun vakantie.⁴

MILIEU EN DUURZAAMHEID: ABSTRACTE THEMA'S

Ik denk dat dat komt doordat milieu en duurzaamheid voor de gemiddelde burger uiteindelijk veel te abstracte thema's zijn om echt warm voor te

lopen. Neem bijvoorbeeld het vraagstuk van de global warming, het broeikas-effect. In de eerste plaats blijft er discussie over de betrouwbaarheid van de wetenschappelijke gegevens en vooral over de vraag of de vastgestelde resultaten wel echt het gevolg zijn van menselijk handelen. Met als te vrezen uitkomst dat deze discussie de gemiddelde burger steeds minder interesseert. Bovendien is het in het algemeen nogal ontmoedigend om steeds voor keuzes en beslissingen gesteld te worden waarvan de effecten op macroschaal verwaarloosbaar zijn. Want waarom zou ik afzien van een vliegvakantie, als daarmee op zichzelf nog niets verbeterd wordt?

Betekent dit nu dat ik de ernst van het milieuprobleem of het duurzaamheidsvraagstuk zou ontkennen? Nee en ja. Nee, voor zover de manier waarop het welvarende deel van de wereld zijn welvaart produceert in mijn ogen verre van wenselijk en verantwoord is. Ik denk aan het treffende beeld van de voetafdruk. De manier waarop wij met de beschikbare energie en grondstoffen omgaan is niet te rechtvaardigen.

Maar op een andere manier ontken ik het milieu- en duurzaamheidsvraagstuk wel, namelijk in de wijze waarop dit probleem in wetenschap en beleid voortdurend geconstrueerd wordt. Cru gezegd heb ik niets met het milieu, de zeespiegelstijging, gaten in de ozonlaag of het broeikas-effect. Het zijn stuk voor stuk ver-van-mijn-bedshows. Ik beschouw deze grote problemen als 'maakbaarheidsconstructies'. Ze worden als oplosbare vraagstukken voorgesteld: 'wij gaan de CO₂-uitstoot reduceren' of 'wij gaan het klimaat beheersen'. Van dergelijke doelen kan ik mij nauwelijks eigenaar voelen.

Waar ik wel iets mee heb of iets mee zou moeten hebben is met mijn medemensen, de natuur, dieren, planten en dingen, zeg maar: met alles wat zich in mijn leefomgeving (milieu) bevindt. Mijn bewering is dat wij als burgers die grote 'maakbaarheidsconstructies' niet nodig hebben om verantwoordelijkheid te dragen voor dat laatste. Tegelijk neem ik echter waar dat mijn band met de dagelijkse gebruiks- en consumptiegoederen in mijn directe omgeving door de in onze welvaartssamenleving dominante consumptiecultuur oppervlakkig en onverschillig is geworden. Anders gezegd: waar ik mij geen eigenaar voel van de grote vragen, toon ik mij ook van de kleine vragen vaak geen eigenaar. Het broeikas-effect en de stijging van de zeespiegel ervaar ik als bedreigend, maar daar kan ik toch niets aan doen. Het zijn de verlamdende thema's van grote conferenties die uitmonden in teleurstellende verklaringen en verdragen. Maar kijk ik naar de kleine schaal, dan moet ik vaststellen dat het mij ook in dat geval nauwelijks interesseert wat er in mijn prefab etenswaren zit, hoe mijn schoeisel tot stand is gekomen, wat de milieubelasting is van mijn leefwijze en hoe de dieren behandeld worden waarvan ik de melk drink en het vlees eet.

Dat laatste is volgens mij te wijten aan het feit dat al deze zaken in hoge mate ‘gemedieerd’ zijn, dat wil zeggen dat zij via lange economische, technologische en logistieke ketens op een zeer ondoorzichtige manier met elkaar verbonden zijn: hoe zijn die producten gemaakt, hoe werken ze, waar komen ze vandaan, onder welke omstandigheden zijn ze gemaakt? Als ik moeite zou doen en mij ervoor zou interesseren, dan zou ik wellicht voor verantwoorde producten kunnen kiezen. Maar die wijze van consumeren kost inspanning en daarop zitten de meeste consumenten niet te wachten als ze bij de supermarkt of het woonwarenhuis hun boodschappen doen.

DE AARDE: EEN GIFT

Wat ik hier bepleit is om verre te blijven van een maakbaarheidsideologie, maar om juist op het niveau van de kleine problemen een grotere betrokkenheid van burgers te bevorderen. Wil ik daarmee ‘terug naar de natuur’? Nee, dat is te simpel. Daarvoor is onze hightech maatschappij te ver op weg, maar heeft zij bovenal ook te veel voordeel opgeleverd om haar zomaar aan de kant te schuiven. Wat ik wel wil bepleiten is meer oog te hebben voor de werkelijkheid zoals die ons gegeven is. Waarbij ik persoonlijk ook meen dat je het gegevene als gift mag opvatten: de werkelijkheid waarin wij leven is een gift van de Schepper aan mensen, die daarin mogen leven.

Beseffen dat de aarde een gift is, maakt het voor alles belangrijk dat mensen recht doen aan het gegevene, ook in de wijze waarop wij het technisch bewerken en verwerken. Wie een gift in dank aanvaardt, zet deze bijvoorbeeld niet meteen na ontvangst om in afval. Hij gaat er respectvol mee om. Ik denk dat het zinnig nadenken over milieu en duurzaamheid moet beginnen met dit respect voor het gegevene. Hoe doe ik recht aan de werkelijkheid die ik aantref en die mij als leefmilieu gegeven is?

Wat ik bepleit is om dat wat ik eerder de ‘maakbaarheidsconstructies’ noemde niet langer centraal te stellen in ons denken over milieu en duurzaamheid, maar om de grote problemen naar de menselijke maat te vertalen. In ieder touchscreen van een smartphone zitten schaarse grondstoffen. Achter ieder kopje koffie dat wij drinken staan koffieboeren en intermenselijke verhoudingen. Anders gezegd: in ieder product dat wij gebruiken of consumeren gaan verantwoordelijkheden schuil jegens mensen, dieren, planten en dingen, ook al zijn ze door tal van ‘mediaties’ voor ons vaak onzichtbaar geworden. Daarom is het van groot belang die technische, economische en logistieke mediaties transparant te maken. Daarin speelt de overheid als wetgever een essentiële rol.

ANDERS KIJKEN?

Over de vraag wat dit betekent voor het beleid ten aanzien van milieu en duurzaamheid wil ik geen grote uitspraken doen, omdat het mij daarvoor aan deskundigheid ontbreekt. Maar ik wil wel uitnodigen om te verkennen hoe deze manier van kijken wellicht nieuwe wegen zichtbaar maken kan. Daarbij kies ik voor twee invalshoeken.

In de eerste plaats zou ik willen kijken naar de verantwoordelijkheid van de overheid. Hoewel de trend is dat de overheid tal van toegeëigende taken weer terug wil geven aan de markt en de *civil society*, denk ik dat het voorgaande verhaal beslist niet betekent dat de overheid zich wat milieu en duurzaamheid betreft wel wat meer terug zou kunnen trekken. Integendeel. Redenerend vanuit de CDA-visie op de kerntaak van de overheid – het bevorderen van publieke gerechtigheid – vraag ik mij af of een beleid dat erop is gericht recht te doen aan mensen, dieren, planten en dingen niet juist heel veel vraagt van de overheid. Zou een overheid niet vaker en sneller moeten ingrijpen waar markten en marktwerking grove schade aanbrengen aan de rechten van mensen, natuur en milieu? Wordt niet veel te gemakkelijk geroepen dat de markt zijn werk maar moet doen? Is er sprake van een vlucht naar de grote problemen, om in de kleine niet meer te hoeven ingrijpen? Als de norm is dat productie en consumptie aan de rechten van mensen, dieren, planten en dingen geen schade toe mogen brengen, dan heeft de overheid nog heel wat te regelen. Ik ben voor een *big society*, maar dat betekent wat mij betreft niet automatisch een *small government*.

In de tweede plaats zou ik willen kijken naar het eigenaarschap van de burger. Terecht worden er vragen gesteld bij de effectiviteit van een beleid

gericht op de moralisering van burgers. De burger laat zich niet gemakkelijk meer gezeggen. Maar dat wil nog niet zeggen dat de attitude van burgers er niet meer toe doet. Integendeel. Als burgers zich niet beschouwen als mede-eigenaar van

Een big society betekent niet automatisch een small government

vraagstukken op het gebied van milieu en duurzaamheid is er geen verbetering te verwachten. Dat betekent niet dat je moet proberen de burger te bekeren, maar dat je juist veel meer moet redeneren vanuit de dagelijks, bijna vanzelfsprekende betrokkenheid van die burger. Hier heb ik twee suggesties. Er zou meer aandacht besteed kunnen worden aan wat Achterhuis de ‘moralisering van de apparaten’ genoemd heeft. Zou niet vaker en kiener gebruikgemaakt kunnen worden van technieken en technische artefacten die de burger min of meer dwingen om zorgvuldiger met hun

leefomgeving om te gaan? Zeg maar: techniek als middel voor goede gewoontevorming zodat duurzame consumptie vanzelfsprekend wordt. De overheid kan in de bevordering daarvan een nog veel krachtiger rol spelen. Daarnaast zouden burgers meer en eerlijker geconfronteerd kunnen worden met de achtergronden van de producten die zij kopen en consumeren. Zoals wij in de loop van de tijd een heel andere attitude hebben ontwikkeld tegenover roken, kan dat ook tegenover verkeerde producten of consumptiewijzen. Zou een confrontatie met de leefomstandigheden van mensen die door ons geconsumeerde goederen produceren niet dikwijls tot een veranderde houding tegenover de producenten ervan leiden? Ook hier is een belangrijke rol voor een actieve overheid weggelegd.

Aanknopingspunten genoeg om het eigenaarschap van vraagstukken rond de omgang met ons leefmilieu weer bij de burger te leggen. Maar dat kan niet zonder actieve overheid.

Noten

- 1 Maxime Verhagen, 'De missie van rentmeesterschap', in: Jan-Willem van den Braak, Wim Eikelboom en Hans Groen (red.), *Schepping & samenleving. Een duurzame relatie*. Doorn: Stichting Christelijk-Sociaal Congres, 2011, p. 22-32, aldaar p. 27. Toespraak van Maxime Verhagen op het Christelijk-Sociaal Congres in 2011 in Doorn.
- 2 Christiaan Hogenhuis, *De ceder en de*

saxofoon. Improviseren op een volwassen economie en een duurzame welvaart. Budel: Damon, 2012.

- 3 Hans Achterhuis, *De erfenis van de utopie*. Amsterdam: Ambo, 1998, p. 104.
- 4 Desirée Verbeek en Jeroen Boelhouwer, 'Milieu van later: wiens zorg nu?', in: Andries van den Broek, Ria Bronneman-Helmers en Vic Veldheer (red.), *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau, 2010, p. 535 e.v.